

II. SOCIALINĖ APSAUGA

VALSTYBINĖS PENSIJOS, JŲ SOCIALINIS VERTINIMAS IR PERSPEKTYVA

Doc. dr. Juozas Tartilas

Lietuvos teisės universitetas, Teisės fakultetas, Darbo teisės ir socialinės saugos katedra
Ateities g. 20, 2057 Vilnius
Telefonas 271 46 33
Elektroninis paštas dsk@ltu.lt

Pateikta 2004 m. kovo 1 d.

Parengta spausdinti 2004 m. gegužės 20 d.

Santrauka

Valstybinės pensijos yra sudėtinė Lietuvos Respublikos piliečių pensinio aprūpinimo dalis. Už nuopelnus įtvirtinant valstybingumą, nepriklausomybę, demokratiją, mokslo, meno, literatūros, sporto plėtojamą, įtvirtinant teisės principus ir apsaugant juos, nustatytos šios valstybinių pensijų rūšys: Respublikos Prezidento, I ir II laipsnio pensijos, nukentėjusių asmenų, pareigūnų ir karių, mokslininkų, teisėjų valstybinės pensijos.

Politikai, sociologai dažnai diskutuoja, ar tikslinga skirti valstybines pensijas, kurios, atrodytų, įtvirtina atskirų valstybės veikėjų ir atskirų profesijų bei kategorijų žmonių privilegijas. Motyvuojama, kad panašaus pobūdžio pensijų nebėra Vakarų Europos valstybėse.

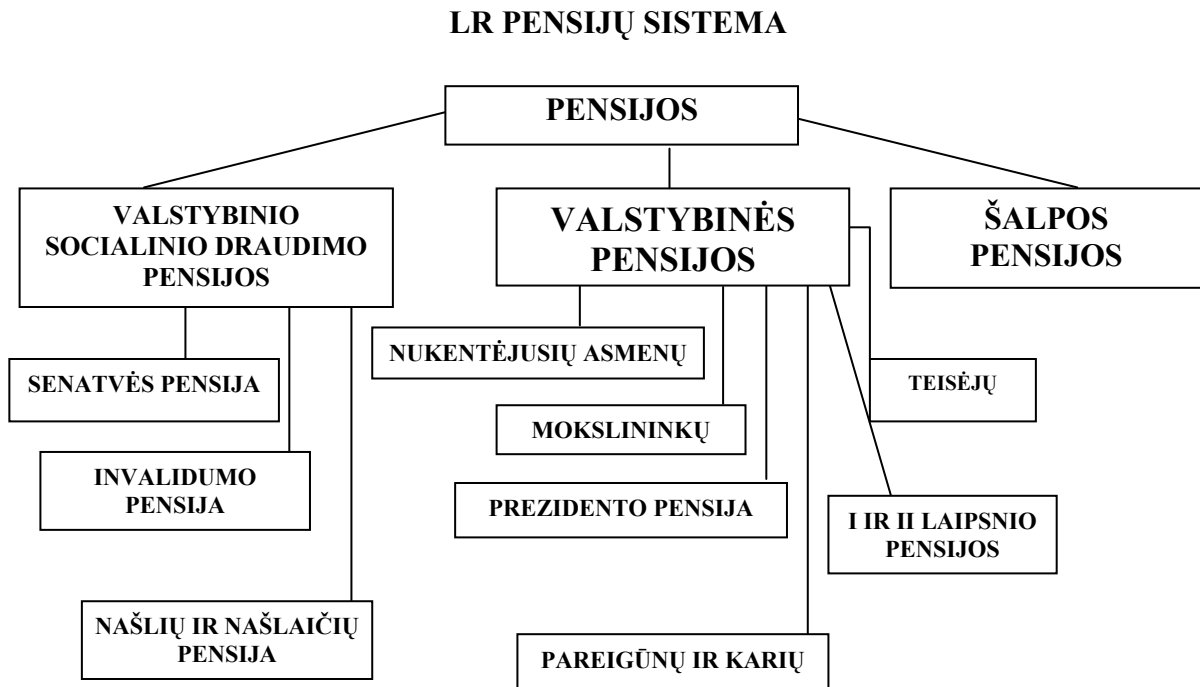
Socialinės saugos teisės visame pasaulyje pripažinti teiginiai nurodo, kad negalima mechaniškai taikyti kitų šalių patirties sprendžiant socialinės saugos problemas. Kiekviena šalis yra savita (originali) savo ekonominiu išsivystymu, politine struktūra, demografinė situacija, geopolitine padėtimi ir t. t. Remiantis šiomis ypatybėmis, negalima atsisakyti šio tipo pensijų mokėjimo vien todėl, kad jos nepopuliarios užsienyje.

Valstybinių pensijų įstatyme teigiama, kad asmuo, padaręs tyčinį nusikaltimą, netenka teisės gauti šios rūšies pensijos, o paskirtoji nutraukiama. Konstitucinis Teismas išaiškino, kad pensija yra uždirbta asmens nuosavybė ir jos atimti negalima. Toks aiškinimas pateiktas pareigūnų ir karių valstybinių pensijų mokėjimo atveju. Manome, kad panašiai turėtų būti priimta ir kitų valstybinių pensijų atvejais.

Pagrindinės sąvokos: socialinė sauga, socialinis aprūpinimas, darbo stažas.

Lietuvos socialinė sauga buvo reformuota 1991 m., įteisinus principus, kurie tebegalioja, sukūrus pagrindines vykdomąsias institucijas. Pensijų reforma buvo baigta tik 1994 m., o naujai įteisinta pensijų sistema pradėjo veikti nuo 1995 metų. Socialinės saugos sistema nuolat tobulinama iki šiol. Dabartinė pensinio aprūpinimo situacija Lietuvoje nėra vertinama vienprasmiškai ir tai nekelia nusistebėjimo, nes daugumoje pasaulio šalių, net ir tokiose šalyse, kurios išsiskiria tikrais demokratiškais pensinio aprūpinimo modeliais (Kanada, Danija, Olandija ir kt.) ten egzistuojanti sistema vietos gyventojų vertinama išskirtinai kritiškai. „Apie dabartinę mūsų pensijų sistemą galima pasakyti, kad tai yra tarsi sunkios krizės ištiktas ligonis. Visi supranta, kad jį reikia operuoti, ir pacientas jau paguldytas ant operacinio stalo, tačiau chirurgai vis dar nepradedą operacijos, nes niekaip nepabaigia plautis rankų“ – taip da-

bartinę Lietuvos Respublikos pensijų sistemą apibūdina prof. Kęstutis Glaveckas (Glaveckas, 2000). Ir ar galime jam nepritari? Juk kritinis požiūris – tai katalizatorius situacijai tobulinti. Įsigaliojus nuo 1995 m. sausio 1 d. naujiems Lietuvos Respublikos pensijų įstatymams ir įvertinus vėlesnius pakeitimus, susiformavo nauja pensinio aprūpinimo sistema, kurią galima schemiškai taip pavaizduoti:

Ypač kritinio įvertinimo visuomenėje susilaukė valstybinių pensijų įstatymai. Pagrindinis kritikos smaigalys nukreiptas į tai, kad daugumoje Europos valstybių, į kurių Sąjungą integruojamės, nėra valstybinių pensijų, kurios traktuotinos kaip privilegijuotos.

Su kai kuriais priekaištais reikia sutikti, tačiau atmesti visų valstybinių pensijų modelių būtų neteisinga. Yra pripažinta taisyklė, kad socialinės saugos teisėje negalima taikyti kitų valstybių socialinių modelių, nes kiekviena valstybė yra savita savo politine santvarka, ekonomine, demografinė situacija, pramonės išsivystymo laipsniu, gamtiniais išteklių, geopolitine padėtimi ir t. t. (Pieters, 1998). Taigi kas tinka vienai valstybei, didesnė tikimybė, kad netiks kitai. Pavyzdžiui, daugeliui Vakarų Europos šalių gali atrodyti nesuprantamos valstybinės nukentėjusių asmenų pensijos, nes nebuvo represijų, trėmimų, o kitose šalyse, kuriose gyvenimas nebuvo sukrėstas okupacinių kataklizmų, keistokai atrodys I ar II laipsnio pensijų skyrimas asmenims, aktyviai dalyvavusiems atkuriant nepriklausomybę, demokratiją ir t. t.

Pateiksime Lietuvos Respublikos valstybinių pensijų rūšis ir trumpai aptarsime jų įvertinimą socialinės saugos teisės aspektu.

1. Respublikos prezidento valstybinė pensija

Respublikos Prezidentui, išėjusiam iš valstybės tarnybos, skiriama ir mokama Respublikos Prezidento valstybinė pensija pagal Lietuvos Respublikos Prezidento įstatymą. Jam iki gyvos galvos nustatoma 50 procentų Respublikos Prezidento darbo užmokesčio dydžio pensija per mėnesį, t. y. jis gauna 6 vidutinių mėnesinių darbo užmokesčių dydžio Respublikos Prezidento valstybinę pensiją per metus.

Dažnai kyla teisinių netikslumų įvardijant šią pensiją. Ji neteisingai vadinama „Lietuvos Respublikos prezidento valstybinė pensija“. Būtina atskirti buvusį ir esamą prezidento įvar-

dijimus. Juk esamas prezidentas yra „Lietuvos Respublikos prezidentas“, o kadenciją baigusieji vadinami „Respublikos prezidentais“ arba tiesiog „Prezidentais“. Taigi apie valstybinę pensiją negalima kalbėti, kol prezidentas eina pareigas ir yra „Lietuvos Respublikos prezidentas“. Pensinio aprūpinimo problema atsiranda kadenciją baigusiam Respublikos prezidentui (Prezidentui).

2. Lietuvos Respublikos pirmojo ir antrojo laipsnio valstybinė pensija

Teisę gauti Lietuvos Respublikos pirmojo arba antrojo laipsnio valstybinę pensiją turi:

- a) Lietuvos Respublikos piliečiai, ypač nusipelnę Lietuvai kurdami ir plėtodami jos valstybingumą, ūkį, kultūrą, mokslą, meną ir sportą, gindami valstybės nepriklausomybę, teritorijos vientisumą ir konstitucinę santvarką;
- b) labiausiai pasižymėję pasipriešinimo 1940–1990 metų okupacijos dalyviai;
- c) motinos, pagimdžiusios ir išauginusios, bei gerai išauklėjusios 10 ir daugiau vaikų.

Manome, kad šiuo atveju svarbus ne ypač gausus vaikų skaičius, o jų geras paruošimas gyvenimui moraliniu–visuomeniniu požiūriu. Esant dabartinei demografiniai situacijai (mažas gimstamumas), taip pat sudėtingam pragyvenimo lygiui, reta šeima gali išauginti ir gerai parengti gyvenimui 10 arba daugiau vaikų. Būtina šią ribą padaryti žemesnę.

Skiriant pensiją, minėti asmenys turi būti sulaukę Valstybinių socialinių draudimo pensijų įstatyme nustatyto senatvės pensijos amžiaus arba pripažinti I arba II grupių invalidais. Tik tada jie gauna teisę į pirmojo arba antrojo laipsnio valstybinę pensiją.

Teisę gauti pirmojo arba antrojo laipsnio valstybinę pensiją, be anksčiau išvardytų asmenų, turi:

- aukščiausieji valstybės pareigūnai;
- ginkluoto pasipriešinimo (rezistencijos) dalyviai – kariai savanoriai;
- Lietuvos Nepriklausomybės Akto signatarai (jeigu jie negauna įstatymu numatytos rentos).

Aukščiausiems valstybės pareigūnams, t. y. kurie buvo Lietuvos Respublikos Seimo Pirmininkais, Ministrais Pirmininkais, Aukščiausiojo Teismo pirmininkais, Konstitucinio Teismo pirmininkais, skiriama pirmojo laipsnio valstybinė pensija. Minėtą pensiją jie turi teisę gauti, jeigu minėtas pareigas ėjo ne mažiau kaip dvejus metus ir nebuvo atleisti apkaltos tvarka.

Šiems asmenims pensija skiriama sulaukus pensijos arba pripažinus I ir II grupės invalidais.

Daug teisinių nesusipratimų buvo (ir tebesama) dėl Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos (Atkuriamojo Seimo) Pirmininko teisės į Respublikos Prezidento pensiją. Atmetant politinius vertinimus, ši pensija buvo skirta pažeidžiant nustatytą tvarką (todėl vėliau panaikinta). 1994 m. gruodžio 22 d. Lietuvos Respublikos valstybinių pensijų įstatymo (Nr. 1–730) 7 straipsnio 4 pastraipa įteisina, kad „Lietuvos Respublikos Aukščiausios Tarybos Pirmininko teisė gauti Lietuvos Respublikos valstybinę pensiją prilyginama Seimo Pirmininko teisei“. Taigi priimti kitą teisinį dokumentą buvo galima tik panaikinus šio įstatymo 7 straipsnio veikimą.

Lietuvos Respublikos pirmojo ir antrojo laipsnių valstybines pensijas skiria Lietuvos Respublikos pirmojo ir antrojo laipsnių valstybinių pensijų skyrimo komisija, kuri veikia prie Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos. Komisiją sudaro komisijos pirmininkas ir 12 narių. Komisijos sudėtį sudaro:

- socialinės apsaugos ir darbo ministras – komisijos pirmininkas;
- 4 Seimo nariai (lygiomis dalimis daugumos ir opozicijos atstovų);
- 4 valdymo institucijų atstovai (kultūros ministras, vienas iš Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos viceministrų);
- 4 visuomenės atstovai.

Komisija sudaroma Vyriausybės sprendimu.

Komisija atlieka šias funkcijas:

- nagrinėja Lietuvos Respublikos aukščiausiosios valdžios ir valdymo institucijų, taip pat Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centro pateiktus prašymus skirti pirmojo arba antrojo laipsnio valstybinę pensiją;
- skiria antrojo laipsnio valstybines pensijas motinoms, pagimdžiusioms ir išauginusioms, bei gerai išauklėjusioms 10 ir daugiau vaikų. Prašymus skirti šias pensijas teikia miestų ir rajonų savivaldybių arba apskričių administracija;
- skiria pirmojo arba antrojo laipsnio valstybinę pensiją labiausiai pasižymėjusiems pasipriešinimo 1940–1990 metų okupacijos dalyviams. Minėtų pensijų skyrimo skaičius per kalendorinius metus nėra ribojamas. Kandidatų sąrašus šiai pensijai gauti teikia Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras.

Jeigu minėti valstybės pareigūnai iš pareigų pašalinami apkaltos tvarka arba po atleidimo iš pareigų buvo teisti už tyčinio nusikaltimo padarymą, jie netenka teisės gauti valstybinės pirmojo laipsnio pensijos.

Pirmojo laipsnio pensiją skiria Lietuvos Respublikos Vyriausybė, atsižvelgdama į Lietuvos Respublikos pirmojo ir antrojo laipsnių valstybinių pensijų skyrimo komisijos teikimą. Antrojo laipsnio pensijas skiria pati valstybinių pensijų skyrimo komisija, šiuo atveju Vyriausybė skyrime nedalyvauja.

Lietuvos Respublikos valstybinių pensijų įstatyme yra numatytas maksimalus pirmojo ir antrojo laipsnio pensijų, skiriamų per metus, skaičius. Per metus negali būti skirta 15 daugiau kaip pirmojo laipsnio valstybinių pensijų bei 45 antrojo laipsnio valstybinės pensijos.

Išimtis taikoma ginkluoto pasipriešinimo (rezistencijos) dalyviams ir Lietuvos Nepriklausomybės Akto signatarams.

Asmuo, kuris teismo nuosprendžiu pripažintas kaltu už tyčinio nusikaltimo padarymą, neturi teisės gauti pirmojo arba antrojo laipsnio valstybinės pensijos. Tokia pensija jam neskiiriama arba jos mokėjimas sustabdomas nuo nuosprendžio įsigaliojimo dienos.

Asmenims, kurie gauna pajamas, nuo kurių skaičiuojamos ir mokamos valstybinio socialinio draudimo įmokos (t. y. gauna darbo užmokestį), arba įvairias pašalpas (ligos, motinystės, bedarbio ir t. t.), paskirtos premijos nemokamos.

Ši nuostata netaikoma ginkluoto pasipriešinimo (rezistencijos) dalyviams.

Pirmojo laipsnio valstybinė pensija yra keturių valstybinių pensijų bazių dydžio.

Antrojo laipsnio valstybinė pensija yra dviejų valstybinių pensijų bazių dydžio.

Tam tikros socialinės garantijos numatomos mirus pirmo arba antro laipsnio valstybinės pensijos gavėjui. Šiuo atveju pensija išmokama jį laidojusiems asmenims už mirties mėnesį, jei ji dar nebuvo išmokėta, ir dar tokio pat dydžio už du mėnesius. Taip pat skiriama valstybinė našlių ir našlaičių pensija asmenims, kuriems toks pensijų mokėjimas yra numatytas įstatymuose.

3. Nukentėjusių asmenų valstybinės pensijos

Nukentėjusių asmenų valstybinę pensiją turi teisę gauti nuolat Lietuvos Respublikoje gyvenantys Lietuvos Respublikos piliečiai, negaunantys iš kitos valstybės panašaus pobūdžio pensijos (išskyrus socialinio draudimo pensiją) arba kitokios nuolatinės kompensacinės išmokos. Tai asmenys:

- tapę invalidais dėl 1991 metų sausio 11–13 d. įvykių;
- politiniai kaliniai ir tremtiniai. Jie turi pateikti Lietuvos Respublikos teisėsaugos institucijų išduotus dokumentus (reabilitacijos pažymas), patvirtinančius politinių kalinių ir tremtinių teisių atkūrimą (statusą), arba Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centro išduotus nuo okupacijų nukentėjusio asmens – politinio kalinio arba tremtinio teisinio statuso pažymėjimus;
- pasipriešinimo 1940–1990 metų okupacijoms (rezistencijos) dalyviai – laisvės kovų dalyviai. Jiems įstatymų nustatyta tvarka turi būti pripažintas toks statusas;

- Antrojo pasaulinio karo metais išvežti priverstiniais darbams už buvusios TSRS ribų arba buvę getuose, koncentracijos arba kitokio tipo prievartinėse stovyklose;
- Antrojo pasaulinio karo metais tarnavę antihitlerinės koalicijos valstybių veikiančiose armijose, partizanų būriuose arba junginiuose;
- dalyvavę likviduojant Černobylio atominės elektrinės avarijos padarinius;
- tapę invalidais būtiniosios karinės tarnybos arba karinių mokymų sovietinėje armijoje (1945-07-22–1991-12-31) metu arba vėliau pripažinti invalidais dėl ligų, susijusių su karine tarnyba. Šiuo atveju kalbama apie būtinąją tarnybą, o ne apie savanorišką tarnybą, kilimą kariniais karjeros laiptais ir pan.

Lietuvos Respublikos valstybinių pensijų įstatymas garantuoja teisę gauti nukentėjusių asmenų valstybinę pensiją tėvams, sutuoktiniams ir vaikams asmenų:

- kurie žuvo dėl 1991 m. sausio 11–13 dienomis vykdytos agresijos ir vėliau įvykusių įvykių;
- kurie žuvo pasipriešinimo 1940–1990 metų okupacijoms (rezistencijos) veiksmų metu, taip pat nužudytų ir mirusių neteisėto kalinimo arba tremties metu;
- kurie žuvo arba mirė likviduodami Černobylio atominės elektrinės avarijos padarinius;
- kurie žuvo arba mirė būtiniosios karinės tarnybos arba karinių mokymų sovietinėje armijoje (1945-07-22–1991-12-31) metu arba vėliau dėl ligų, susijusių su karine tarnyba.

Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras yra sudaręs getų, koncentracijos arba kitokio tipo prievartinių stovyklų sąrašą, kuriuo vadovaujamosi nustatant, ar asmuo, buvęs vienoje arba kitoje prievartinėje stovykloje, turi teisę gauti nukentėjusių asmenų valstybinę pensiją.

Šios pensijos neturi teisės gauti asmenys, kurie nuo 1939 m. kovo 23 d. (Klaipėdos krašto okupacijos) iki 1990 m. kovo 11 d. tarnavo arba dirbo naikintųjų (strībų) batalionuose, liaudies gynėjų būriuose arba junginiuose, priklausiusiuose SSRS vidaus reikalų liaudies komisariato (NKVD) Kovos su banditizmu skyriui (nuo 1946 m. kovo pabaigos – Kovos su banditizmu valdybai) arba kitose represinėse struktūrose.

4. Pareigūnų ir karių valstybinės pensijos

Teisę gauti Vidaus reikalų, Specialiųjų tyrimų tarnybos, Valstybės saugumo, Krašto apsaugos, Prokuratūros, Kalėjimo departamento, jam pavaldžių įstaigų ir valstybės įmonių pareigūnų ir karių valstybinę pensiją arba trumpiau vadinamą „pareigūnų ir karių pensiją“ turi šie Lietuvos Respublikos piliečiai:

- Vidaus reikalų ministerijos, policijos, Valstybės sienos apsaugos tarnybos ir kitų vidaus reikalų įstaigų pareigūnai, vidaus tarnybos dalinių karininkai, liktinės tarnybos puskarininkiai ir kareiviai;
- Specialiųjų tyrimų tarnybos pareigūnai;
- profesinės karo tarnybos kariai;
- Valstybės saugumo departamento sistemos pareigūnai;
- prokuratūros pareigūnai;
- Kalėjimų departamento, jam pavaldžių įstaigų ir valstybės įmonių pareigūnai.

Be minėtų pareigūnų, teisę gauti pareigūnų ir karių valstybinę pensiją turi prieš tai išvardyti pareigūnai, įtraukti į kadru rezervą ir dirbantys Lietuvos Respublikos ministerijose, departamentuose, įstaigose ir organizacijose.

Pareigūnų ir karių valstybinės pensijos mokamos iš Lietuvos Respublikos valstybės biudžeto.

Pareigūnams ir kariams mokama pareigūnų ir karių valstybinė pensija, jeigu jie:

- yra ištarnavę vidaus reikalų, valstybės saugumo, krašto apsaugos sistemose, Specialiųjų tyrimų tarnyboje, Kalėjimų departamente arba jam pavaldžiose įstaigose ir valstybės įmonėse 20 ir daugiau metų;

- yra ištarnavę prokuratūroje 20 ir daugiau metų ir yra Valstybinio socialinio draudimo pensijų įstatymo nustatyto senatvės pensijos amžiaus;
- pripažinti invalidais dėl priežasčių, susijusių su tarnyba;
- dėl sveikatos, kai yra žinybinės centrinės medicinos ekspertizės komisijos išvada, yra atleisti iš darbo arba pripažinti invalidais dėl priežasčių, nesusijusių su tarnyba. Jie turi būti ištarnavę 5 ir daugiau metų;
- sulaukė įstatymų arba statutų nustatyto išleidimo į atsargą amžiaus arba senatvės pensijos amžiaus, o savo pareigose yra ištarnavę 5 ir daugiau metų.

Pareigūnams ir kariams, tuo pat metu įgijusiems teisę į pareigūnų ir karių valstybinę pensiją už tarnybą ir pareigūnų bei karių valstybinę invalidumo pensiją, skiriama didesnioji arba jų pasirinkimu viena ir šių pensijų. Pareigūnų ir karių valstybinė našlių ir našlaičių pensija mokama kartu su pensija už tarnybą ar invalidumo pensija.

Pareigūnų ir karių valstybinė pensija už tarnybą apskaičiuojama ir mokama pagal pensijos mokėjimo mėnesį galiojantį pareigūnų arba karių darbo užmokestį už tas pareigas, kurias išeidamas iš tarnybos turėjo pareigūnas arba karys. Į šį užmokestį įskaitomas pareiginis atlyginimas, taip pat priedai už laipsnį, stažą ir kategoriją, kai šie priedai mokami įstatymų nustatyta tvarka.

Už kiekvienus tarnybos metus, įskaitytus į tarnybos laiką pensijai skirti, mokama po 1 proc. pensijos mokėjimo mėnesį galiojusio pareigūnų arba karių darbo užmokesčio.

Atleistiems dėl sveikatos pareigūnams ir kariams, ištarnavusiems nuo 5 iki 10 metų, už kiekvienus tarnybos metus, įskaitytus į tarnybos laiką pensijai skirti, mokama po 2 proc. darbo užmokesčio, ištarnavusiems nuo 10 iki 20 metų – 20 proc. šio darbo užmokesčio, o ištarnavusiems daugiau kaip 20 metų mokama po 1 proc. pensijos mokėjimo mėnesį galiojusio pareigūnų arba karių darbo užmokesčio.

Įstatymas numato, kad pareigūnams ir kariams, nuteistiems už tyčinius nusikaltimus, valstybinė pareigūnų ir karių pensija neskiriama, o skirtosios mokėjimas nutraukiamas.

Tačiau Konstitucinis Teismas 2003 m. liepos 4 d. išaiškino, kad ši norma yra nekonstitucinė ir keistina. Konstitucinis Teismas pripažino, kad įstatymo nuostata, reikalaujanti nuteistiems už tyčinių nusikaltimų padarymą asmenims pareigūnų ir karių valstybinės pensijos nebemokėti, prieštarauja Konstitucijos nuostatai, nes niekas negali būti baudžiamas už tą patį nusikaltimą antrą kartą.

Konstitucinis Teismas priėmė nutarimą byloje dėl Vidaus reikalų, Specialiųjų tyrimų tarnybos, Valstybės saugumo, Krašto apsaugos, Prokuratūros, Kalėjų departamento, jam pavaldžių įstaigų ir valstybės įmonių pareigūnų ir karių valstybinių pensijų įstatymo kai kurių nuostatų atitikties Konstitucijai, taip pat dėl Vyriausybės nutarimu patvirtintų Vidaus reikalų, Specialiųjų tyrimų tarnybos, Valstybės saugumo, Krašto apsaugos, Prokuratūros, Kalėjų departamento, jam pavaldžių įstaigų bei valstybės įmonių pareigūnų ir karių valstybinių pensijų skyrimo ir mokėjimo nuostatų kai kurių normų atitikties Konstitucijai ir minėtam įstatymui.

Ištirti šių teisės aktų nuostatų atitiktį Konstitucijai Konstitucinį Teismą paprašė Vilniaus apygardos administracinis teismas ir Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas.

Seimo 1994 m. priimtu įstatymu buvo nustatyta, kad pareigūnų ir karių valstybinės pensijos iš tarnybos išėjusiems pareigūnams ir kariams mokamos šio įstatymo nustatytų dydžių, neatsižvelgiant į jų gaunamas pajamas.

Šis įstatymas 2000 m. gruodžio 21 d. buvo pakeistas ir jame nustatyta, kad iš tarnybos išėjusiems pareigūnams ir kariams, kurie po valstybinių pensijų paskyrimo turi draudžiamųjų pajamų, mokama ne visa, o tik 30 procentų paskirtos ir anksčiau mokėtos valstybinės pensijos.

Įstatyme taip pat buvo nustatyta, kad už tyčinių nusikaltimų padarymą nuteistiems asmenims paskirtoji pareigūnų ir karių valstybinė pensija nebemokama.

Konstitucinis Teismas konstatavo, kad pareigūnų ir karių valstybinės pensijos skiriamos už asmens atliktą tarnybą valstybei, jos mokamos iš valstybės biudžeto. Asmeniui, atitinkančiam įstatyme nustatytas sąlygas, priklauso teisė reikalauti, kad valstybė vykdytų įstatymu prisiimtą įsipareigojimą ir mokėtų nustatyto dydžio išmokas.

Šiuo atveju valstybei kyla pareiga pensinio aprūpinimo santykiuose laikytis teisėtų lūkesčių apsaugos ir teisinio tikrumo konstitucinių principų. Todėl paskirtos ir mokamos pensijos gali būti mažinamos tik susidarius ypatingai situacijai valstybėje. Kitais atvejais nutraukus arba sumažinus paskirtos ir mokamos pareigūnų ir karių valstybinės pensijos mokėjimą, pažeidžiama Konstitucijos 52 straipsnio nuostata, kad valstybė laiduoja pensijas įstatymo nustatytais atvejais.

Konstitucinio Teismo nutarime konstatuota, kad asmens reikalavimai mokėti įstatymu nustatytas pensinio aprūpinimo išmokas ginami ne tik pagal 52, bet ir pagal 23 Konstitucijos straipsnį, įtvirtinantį nuosavybės teisių apsaugą.

Ginčijamoje įstatymo nuostatoje įtvirtinus, kad asmeniui, kuriam yra paskirta ir mokama pareigūnų ir karių valstybinė pensija, jeigu jis turi draudžiamųjų pajamų, mokama ne visa iki tol mokėta pensija, o tik jos dalis, sukuriama tokia teisinė situacija, kai asmeniui reikia rinktis, ar gauti visą paskirtą pareigūnų ir karių valstybinę pensiją, ar turėti draudžiamųjų pajamų.

Teismo vertinimu, tokiu teisiniu reguliavimu suvaržoma konstitucinė asmens teisė laisvai pasirinkti darbą ir verslą.

5. Mokslininkų valstybinė pensija

Mokslininkų valstybinę pensiją turi teisę gauti asmenys, nuolat gyvenantys Lietuvoje, kuriems įstatymų nustatyta tvarka yra suteiktas (arba nostrifikuotas) mokslo laipsnis arba pedagoginis mokslo vardas.

Mokslininkų valstybinės pensijos, kaip anksčiau įvardytos valstybinės pensijos, mokamos iš valstybės biudžeto.

Mokslininkų valstybinę pensiją turi teisę gauti asmenys, kurie:

- nedirba pagal darbo sutartį;
- yra sulaukę Lietuvos Respublikos įstatymų numatyto senatvės pensijos amžiaus arba yra pripažinti I arba II grupių invalidais;
- turi ne mažesnę kaip 10 metų daktaro arba habilituoto daktaro darbo stažą.

Jeigu asmuo, kuris turi teisę gauti mokslininko valstybinę pensiją, padaro tyčinį nusikaltimą ir teismo nuosprendžiu pripažįstamas kaltu, jis neturi teisės gauti tokios pensijos, o jeigu ji buvo paskirta, jos mokėjimas sustabdomas. Manau, kad ši nuostata turi būti keičiama remiantis Konstitucinio Teismo sprendimais, padarytais pareigūnų ir karių valstybinių pensijų atžvilgiu.

Daktaro stažas, kurį sudaro darbo valstybinėse mokslo ir studijų institucijose laikas, skaičiuojamas nuo daktaro laipsnio suteikimo dienos, o habilituoto daktaro stažas – darbas minėtose institucijose, nuo habilituoto daktaro laipsnio suteikimo dienos.

Abiem atvejais darbo stažas skaičiuojamas iki 65 metų. Po 65 metų atliekamas darbas neįskaitomas į stažą, būtina mokslininko pensijai gauti. Manau, kad ir dėl šios nuostatos atitikties Konstitucijai turėtų pasisakyti Konstitucinis Teismas.

Mokslininko darbo stažas Lietuvos Respublikos valstybinėse mokslo ir studijų institucijose nuo docento pedagoginio mokslo vardo suteikimo dienos laikomas daktaro stažu, o nuo profesoriaus pedagoginio mokslo vardo suteikimo dienos – habilituoto daktaro stažu.

Lietuvos Respublikos pilietybę turinčių politinių kalinių ir tremtinių, dirbusių mokslinį darbą buvusiose Sovietų Sąjungos respublikų mokslo ir studijų institucijose, darbo stažas prilyginamas mokslinio darbo stažui Lietuvos Respublikos valstybinėse mokslo ir studijų institucijose.

Jeigu kalbėtume pinigine išraiška, už kiekvienus visus daktaro stažo metus kiekvieną mėnesį mokama 10 procentų to mėnesio valstybinių pensijų bazės, o už kiekvienus pilnus habilituoto daktaro stažo metus kiekvieną mėnesį papildomai mokama 5 procentai to mėnesio valstybinių pensijų bazės.

Valstybinių mokslo ir studijų institucijų sąrašą, kuriose dirbant įskaitomas mokslininko stažas, tvirtina Lietuvos Respublikos Vyriausybė.

6. Teisėjų valstybinės pensijos

Teisėjų valstybines pensijas gauna teisėjai, dirbę Konstitucinio Teismo, bendrosios kompetencijos ir specializuotų teismų teisėjais, taip pat nuo Lietuvos paskirtais arba išrinktais bet kokio tarptautinio teismo teisėjais, jei jie turi ne mažesnę kaip 5 metų teisėjų darbo stažą, yra nustoję dirbti teisėjais, sulaukę Lietuvos Respublikos valstybinių socialinio draudimo pensijų įstatymų nustatytą senatvės pensijos amžių ir pensijos skyrimo metu yra Lietuvos Respublikos piliečiai, nuolat gyvenę Lietuvos Respublikoje. Teisėjų darbo stažą teisėjų valstybinei pensijai gauti sudaro laikas nuo 1990 m. kovo 11 dienos. Jeigu teisėjas įgijo teisę į kelias valstybines pensijas, tai jo pasirinkimu mokama tik viena jų. Teisėjų valstybines pensijas skiria ir moka Nacionalinė teismų administracija. Pensijos dydis priklauso nuo teisėjo darbo stažo. Asmenims, įgijusiems ne mažesnę kaip 20 metų teisėjo darbo stažą, valstybinė pensija apskaičiuojama iš paskutinių 5 metų darbo užmokesčio vidurkio ir skiriama 45 procentų šio dydžio. Įgijusiems 15 ir daugiau metų darbo stažą dirbant teisėju, skiriama 35 procentai šio dydžio. Esant 10 metų stažui ir daugiau – 20 proc., o įgijusiems 5 ir daugiau metų stažą – 10 proc. Teisėjų valstybinė pensija neskiriama, o paskirtoji nemokama, kai teisėjo įgaliojimai nutrūksta apkaltos proceso tvarkos teisėjas atleidžiamas iš pareigų už teisėjo vardo žeminimą, įsisteisėja asmenį apkaltinęs teismo nuosprendis, asmuo gauna kitos valstybės pensiją arba turi pajamų, nuo kurių skaičiuojamos valstybinio socialinio draudimo įmokos.

Teisėjo pareigybės susijusios su tarnybiniu orumu. Suprantama, kad susikompromitavęs, apkaltos tvarka atleistas teisėjas gali netekti valstybinių pensijų, kurių skyrimas savaime pripažįsta asmeniui pagarbos valstybėje statusą. Tai pasakytina apie visas valstybines pensijas (pareigūnų ir karių, ir II laipsnio, mokslininkų ir t. t.). Konstitucinis teismas savo išaiškinyje motyvavo, kad pareigūnų ir karių valstybinė pensija yra jų uždirbta, t. y. jų nuosavybė ir nusavinti jos negalima net tuo atveju, kai padaromas tyčinis nusikaltimas. Manau, kad analogiškas sprendimas turėtų būti priimtas ir teisėjų atžvilgiu arba įstatymų leidėjas pats turėtų pakeisti šią nuostatą.

Išvados

1. Kadangi atskiri socialinės saugos principai būdingi tik konkrečiai valstybei ir negali būti mechaniškai taikomi kitoms, valstybinių pensijų egzistavimas Lietuvoje ir jų nebuvimo faktas kitose šalyse savaime negali užtraukti negatyvaus požiūrio į šią pensinio aprūpinimo rūšį.

2. Derėtų griežčiau sunorminti ir teisinėje literatūroje skirti Lietuvos Respublikos Prezidento ir Respublikos Prezidento (Prezidento) institucijas. Buvusiam Prezidentui skiriama pensija vadintina Respublikos Prezidento (prezidento) valstybine pensija.

3. Atsižvelgiant į ekonominę ir demografinę situacijas, gausioms šeimoms skirtina II laipsnio valstybinė pensija sulaukus ne 10, o ir mažiau (6, 7) vaikų.

4. Valstybinių pensijų gavėjas nors ir pripažįstamas turįs išskirtinių nuopelnų Valstybei, padaręs tyčinį nusikaltimą neturėtų prarasti teisės į valstybinę pensiją (teisėjų, mokslininkų ir kt.), remiantis Konstitucinio Teismo išaiškinimu dėl pareigūnų ir karių valstybinių pensijų gavimo. Kadangi Konstitucinio Teismo aiškinimas taikytinas konkrečiam atvejui ir negalioja analogo variantas, įstatymų leidėjas turėtų patikslinti šią nuostatą kitų rūšių valstybinių pensijų atvejais.

LITERATŪRA

Teisės literatūra

1. **Dambrauskienė G.** Europos bendrijos valstybių socialiniai įstatymai ir pensijų modeliai // Gyvenimo šaltiniai. 1993. Nr. 3–4.
2. **Europos** ir tarptautinė socialinės apsaugos teisė. Žinynas. Antverpeno universitetas ir Užsienio ir tarptautinės socialinės teisės Makso Planko institutas Miunchene. 1999.
3. **Guogis A.** Socialinės politikos modeliai. – Vilnius, 2000.
4. **Danny P.** Įvadas į pagrindinius socialinės apsaugos principus. – Vilnius, 1998.
5. **Yla O., Matulaitis J.** Mokslo ir enciklopedijų redakcija. – Vilnius, 1993.
6. **Höffner J.** Krikščioniškasis socialinis mokymas. – Vilnius: Aidai, 1996.
7. **Maksimaitienė E., Maksimaitis V.** Draudimas Lietuvoje. – Vilnius, 1997.
8. **Nekrošius I., Kunca V.** Lietuvos socialinio draudimo sistema ir jos plėtojimo kryptys // Teisės problemos. 1994. Nr. 3.
9. **Palšmitienė L.** Valstybinio socialinio draudimo įmokų skaičiavimo ir mokėjimo tvarka. – Vilnius, 1996.
10. **Пучкова Е.** Право социального обеспечения. – Москва, 1995.
11. **Сулейманова Г. В.** Социальное обеспечение и социальное страхование. – Москва: Контур, 1998.
12. **Мачульская Е. Е.** Право социального обеспечения. – Москва, 2000.
13. **Tartilas J., Čyras P.** Darbų saugos teisinis reglamentavimas. – Vilnius, 2000.
14. **Tartilas J.** Darbuotojų saugos ir sveikatos teisinis reglamentavimas. – Vilnius, 2003.

Norminiai aktai

1. **Lietuvos Respublikos** Konstitucija. – Vilnius, 1996.
2. **Lietuvos Respublikos** valstybinio socialinio draudimo įstatymas. 1991 m. gegužės 21 d. Nr. 1–1336 // Žinios. 1991. Nr. 17–447; 1992. Nr. 13–350; 1994. Nr. 39–702; Nr. 96–1874; 1995. Nr. 59–1481; Nr. 89–1987; 1996. Nr. 53–1250; Nr. 57–1341; Nr. 98–2232; 1997. Nr. 67–1651; 1998. Nr. 114–3191; Nr. 115–3242; 1999. Nr. 32–900; Nr. 50–1599; Nr. 88–2583; Nr. 99–2844; 2000. Nr. 28–763; Nr. 45–1299; Nr. 56–1652; Nr. 58–1714; Nr. 111–3570; Nr. 111–3577; 2001. Nr. 91–3189; Nr. 103–3657.
3. **Lietuvos Respublikos** valstybinio socialinio draudimo pensijų įstatymas // Žinios. 1994. Nr. 59–1153; 1994. Nr. 101–2017; 1995. Nr. 35–860; Nr. 59–1475; Nr. 84–1901; 1996. Nr. 68–1636; 1997. Nr. 38–924; Nr. 119–3007; 1998. Nr. 65–1875; Nr. 98–2707; Nr. 115–3274; 1999. Nr. 66–2115; Nr. 113–3283; Nr. 110–3208; 2000. Nr. 41–1165; Nr. 58–1715; Nr. 89–2751; Nr. 92–2862; Nr. 111–3573; 2001. Nr. 43–1487; Nr. 94–3309; Nr. 103–3658.
4. **Lietuvos Respublikos** šalpos (socialinių) pensijų įstatymas. 1994 m. lapkričio 29 d. Nr. 1–675 // Žinios. 1994. Nr. 96–1873; 1996. Nr. 68–1637; 1998. Nr. 98–2708; 2000. Nr. 89–2750.
5. **Lietuvos Respublikos** valstybinių pensijų įstatymas. 1994 m. gruodžio 22 d. Nr. 1–730 // Žinios. 1994. Nr. 10–2018; 1995. Nr. 59–1476; Nr. 102–2282; 1996. Nr. 73–1750; 1997. Nr. 30–708; Nr. 38–925; Nr. 104–2622; Nr. 115–2911; 1998. Nr. 56–1546; Nr. 98–2709; Nr. 114–3192; Nr. 115–3235; 1999. Nr. 48–1525; Nr. 57–1834. Nr. 99–2846; 2000. Nr. 14–370; Nr. 52–1487; Nr. 111–3578; 2001. Nr. 21–693.
6. **Lietuvos Respublikos** vidaus reikalų, valstybės saugumo, krašto apsaugos ir prokuratūros pareigūnų ir karių valstybinių pensijų įstatymas. 1994 m. gruodžio 13 d. Nr. 1–693 // Žinios. 1994. Nr. 99–1958; 1995. Nr. 18–406; 1996. Nr. 68–1640; 1998. Nr. 62–1777; Nr. 98–2710; 2000. Nr. 36–986; Nr. 41–1167.
7. **Lietuvos Respublikos** valstybinių pašalpų šeimoms, auginančioms vaikus, įstatymas. 1994 m. lapkričio 3 d. Nr. 1–6221 // Žinios. 1994. Nr. 89–1706; Nr. 89–1707; 1997. Nr. 99–2506; 1998. Nr. 35–934; Nr. 115–3240; 2000. Nr. 1–5; 2001. Nr. 16–495.
8. **Valstybinio** socialinio draudimo pašalpų nuostatai Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1995 m. kovo 1 d. nutarimu Nr. 289 // Žinios. 1995. Nr. 20–468; 1996. Nr. 4–104; Nr. 109–2478; 1998. Nr. 43–1183.
9. **Įstatymai** ir kiti teisės aktai, reglamentuojantys pensijų skyrimą ir mokėjimą. – Vilnius: SODRA, 1999.
10. **Lietuvos Respublikos** teisėjų valstybinių pensijų įstatymas // Valstybės žinios. 2002. Nr. IX–1011.

STATE PENSIONS, THEIR SOCIAL EVALUATION AND PROSPECTS

Assoc. Prof. Dr. Juozas Tartilas

Law University of Lithuania

Summary

State pensions make up an integral part of the Lithuanian citizens' pension provision. For the significant contributions in establishing the statehood, independence and democracy of Lithuania, developments in the fields of art, literature and sports, in entrenching legal principles and protecting them, the following state pensions have been established: the state pension to the President of the Republic of Lithuania, first and second degree pensions of the Republic of Lithuania, state pension to persons who are victims; state pensions to officials and military personnel and state pensions for lawyers.

Political scientists and sociologists often discuss whether it is purposeful to award state pensions, seemingly, establishing privileges of different public characters and representatives of different professions and categories. The motivation to that was that no pensions of similar kind exist in countries of Western Europe.

The globally acknowledged propositions of social security law have indicated that the experience of other countries cannot be automatically applied in solving social security problems of a particular country. Each country is unique in its economic development, political structure, demographic situation, geopolitical situation etc. Considering these characteristics, the pensions of the kind cannot be refused only for the fact that they are not popular in foreign countries.

The Law on State Pensions of the Republic of Lithuania provides that individuals, who have been adjudged by the court to have been guilty of perpetrating a premeditated crime, shall have the right to the state pension award stripped or discontinued, if it had been already awarded. The Constitutional Court of the Republic of Lithuania has solved that the pension is already earned by the individual and he cannot be deprived of it. Such an explanation is provided in the case of state pension award to officials and military personnel. We think that the analogue should be adopted for other state pensions as well.

Keywords: Social Security, Social Maintenance, Work Record.